

УДК 331.25(477)

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

І. Ковалів, здобувач

Львівський національний аграрний університет

Ковалів І. Проблеми вдосконалення пенсійного забезпечення в Україні

У статті досліджено сутність пенсійного забезпечення, пенсійної системи та її запровадження в Україні. Дано характеристику основним проблемам її впровадження, які зустрічаються в публікаціях українських вчених.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсія, пенсійна система.

Kovaliv I. The problems of perfection of pension provision in Ukraine

The point of provision of pensions, pension system and the introduction in Ukraine is researched in this article. The article gives reference of the main problems of pension system introducing, which are founded in the publications of ukrainian scientists.

Key words: provision of pensions, pension, pension system.

Ковалив И. Проблемы усовершенствования пенсионного обеспечения в Украине

В статье исследована сущность пенсионного обеспечения, пенсионной системы и ее внедрения в Украине. Дана характеристика основным проблемам ее внедрения, которые встречаются в публикациях украинских ученых.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсия, пенсионная система.

Постановка проблеми. Вже з перших років проголошення незалежності Україна зіштовхнулася з багатьма проблемами, які мають соціальний характер. Однією з найгостріших є пенсійне забезпечення. Воно є важливою сферою соціальної політики держави. Соціальний захист населення закріплений у Конституції України.

Важке становище у сфері пенсійного забезпечення зумовлене відсутністю системного підходу до визначення розмірів щомісячних виплат, відсутністю паритету у визначенні розмірів пенсій залежно від пріоритетів країни та неможливістю переведення Пенсійного фонду України на самоокупну діяльність. Саме ці проблеми роблять окреслену тематику цікавою і такою, що потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі українські і зарубіжні вчені внесли значний вклад у розвиток теоретичних засад пенсійного забезпечення. Проте про-довжуються дискусії навколо понять пенсії і пенсійної системи та надання їм нового змісту в сучасних економічних і суспільно-політичних умовах.

Економічну природу пенсійних внесків до солідарної, обов'язкової накопичувальної та добровільної складових пенсійної системи визначено в роботі О.П. Коваль [1], де доводиться, що від економічної суті цих внесків залежить ефективність впровадження всіх складових системи. Одним із найбільш ґрунтовних досліджень проблем впровадження є дисертаційна робота Б.О. Зайчука [2], де проведено аналіз можливості впровадження трирівневої пенсійної системи в Україні, проаналізовано пенсійні системи зарубіжних країн і відзначено проблеми на шляху їх впровадження.

Панієв Н.Н. [3] також через дослідження сутності пенсійної системи України звертає увагу на наявність проблем із впровадженням певних її складових, а саме найбільших проблем слід чекати у "правовому полі" та у підсвідомості громадян.

Одним з останніх досліджень з питань реформування пенсійної системи є робота С.А. Мельнікова [4], де дано характеристику можливості впровадження накопичувального фонду, хоча з правового погляду це ще не вирішено. Проблемам та перспективам

пенсійної реформи в Україні присвячено роботу І.Ф. Гнибіденко [5]. Найбільш докладно економічну природу пенсійних внесків проаналізовано І.В. Педь [6], де прирівняно пенсійні внески до податків.

На належному теоретичному рівні науковцями обґрунтовано сутність пенсійної системи, її складових тощо [7–10], але залишається безліч проблем впровадження результатів цих досліджень. В Україні ще недостатньо приділяється уваги висвітленню наукових аспектів вказаної проблеми. Є розбіжність у поглядах учених щодо сутності пенсії, спостерігаються неоднозначні трактування окремих термінів у цій сфері суспільної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є представлення результатів дослідження основних проблем, які впливають на стабільний розвиток пенсійного забезпечення, та характеристика наявного становища пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу. У статті 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист. Воно гарантується та забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел фінансування соціального захисту населення. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [11].

У Законі України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” зазначено, що пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового пенсійного страхування, що отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законодавством пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у визначених законодавчо випадках [12].

Пенсії переважно є не аліментарними, опосередковано платними та відносно еквівалентними виплатами. Вони не є державною допомогою, а пов'язуються з минулою суспільно корисною діяльністю особи та сплатою страхових внесків. Пенсії є основним доходом пенсіонерів. Пенсія –

це передбачене законом (договором) грошове забезпечення непрацездатних. На нашу думку, було б неправомірно вважати пенсію оплатою лише минулої трудової діяльності людини, тому що головним критерієм виплати пенсії є все ж таки непрацездатність особи, факт настання якої вважається пенсійним випадком, передбаченим законодавством.

Необхідність соціального забезпечення непрацездатних громадян виникла в період інтенсивного процесу індустріального розвитку та зростання кількості працівників, що вимагало їх соціального захисту через систему пенсійного забезпечення.

Оскільки пенсії є основним доходом пенсіонерів, їх сутністю слід вважати передбачене законом щомісячне грошове забезпечення непрацездатних у зв'язку з настанням таких пенсійних випадків, як старість, інвалідність, втрата годувальника. Вони покриваються за рахунок соціальних пенсійних фондів у розмірі, пропорційному до їх трудового стажу і заробітку, а в разі персоніфікованої капіталізації – у вигляді визначених виплат, пропорційних сумам накопичених коштів.

Право на матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби, втрати працездатності і втрати годувальника, а також на інші види соціальних виплат і допомог гарантується Конституцією України. У ній, зокрема, зазначено, що громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Важливе значення на сучасному етапі розвитку пенсійного забезпечення має його форма. Чинним видом пенсійного забезпечення сьогодні є державне (обов'язкове), тобто солідарне, яке фінансується за рахунок поточних внесків до бюджету. Дещо менш поширеним є капіталізоване, що являє систему індивідуальних накопичувальних рахунків.

Заслужує на увагу, на нашу думку, недержавне (добровільне) пенсійне забезпечення за рахунок формування недержавних пенсійних фондів, страхування пенсії через страхові компанії, персональні рахунки в банках, корпоративні пенсійні фонди підприємств.

В Україні запроваджено трирівневу систему пенсійного забезпечення, хоча широко-кого застосування вона ще не отримала.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законом нашої держави.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавчими актами.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне страхування.

Солідарна та накопичувальна системи складають перший і другий рівні пенсійного забезпечення в Україні й становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення є системою накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками й отримувати пенсійні виплати одно-часно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення. Участь іноземців та осіб без громадянства в системі пенсійного забезпечення України та участь громадян України в іноземних пенсійних системах регулюються законами з питань пенсійного забезпечення та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Доцільно наголосити, що Україна стала суб'єктом міжнародного права з часу проголошення її незалежності, і вже тоді необхідно було здійснювати реформи в усіх сферах діяльності, у тому числі і в пенсійному забезпеченні. Оскільки такої не відбулося, то проведення пенсійної реформи поряд з іншими проблемами є першочерговим завданням сьогодення.

Наразі в Україні функціонують лише перший та третій рівні пенсійного забезпечення, тоді як другий досі не запроваджено. На нашу думку, функціонування накопичувальної складової пенсійної системи докорінним чином відрізняється від функціонування солідарної системи. Але й передбачувана накопичувальна конструкція не є однорідною, оскільки існує низка відмінностей, які мають принциповий характер (див. табл.).

Таблиця

Особливості функціонування складових пенсійної системи*

Характеристика	Складові пенсійної системи		
	обов'язкова солідарна	обов'язкова накопичувальна	добровільна накопичувальна
Обов'язковість сплати	обов'язкова	обов'язкова	необов'язкова

Законодавча закріпленість	так	так	ні
Нецільовий характер	умовно відсутній	відсутній	відсутній
Індивідуальна безоплатність	умовно відсутня	відсутня	відсутня
Примусовий характер	так	так	ні
Некаральний характер	так	так	ні
Право власності на пенсійні внески	держава	учасник	учасник
Ставка пенсійного внеску	фіксована	фіксована	нефіксована
Суб'єктність визначення розміру ставки пенсійного внеску	визначається актуарно	визначається державою	визначається учасником та роботодавцем

*Джерело: [1].

Отже, як видно з таблиці, складові пропонованої пенсійної системи мають свої особливості й переваги одна над одною. Наприклад, обов'язковість сплати можемо розцінювати як негативний тягар для платника, але обов'язковість виплати пенсійних сум – навпаки, тобто обов'язковість сплати дає змогу спрогнозувати кількість ресурсів у активах фінансових установ тощо.

Поряд з такими трактуваннями залишається ще безліч проблем впровадження пенсійної реформи, на які звертають увагу українські вчені. Так, В. Бідак та М. Гладченко стверджують, що “ефективність політики соціального захисту істотно обмежують такі фактори: недосконалість законодавчої і нормативно-правової бази соціального управління, ринкових відносин і соціально-економічних механізмів реалізації захисних прав і гарантій, відсутність однозначної оцінки соціальних наслідків управлінських рішень, а також відповідальності органів виконавчих структур за зниження рівня життя населення, нерозвиненість принципів травматизму, нерозмежованість соціально-захисних функцій між суб'єктами трудових відносин.

У контексті фінансово-економічної кризи загальнонаціональна захисна політика держави повинна істотно пом'якшувати негативні наслідки акумуляції ризиків формування інституту соціального захисту населення України” [13, с. 163]. З таким твердженням можна цілковито погодитися.

Іншу сторону проблеми висвітлює професор Д.В. Полозенко, а саме: “Незважаючи на досить значні внески до Пенсійного фонду України (ПФУ) коштів катастрофічно не вистачає... дефіциту ПФУ не уникнути й тому доведеться, як і в попередні роки, покривати його за рахунок коштів державного бюджету” [2, с. 19-20]. Зважаючи на це, на нашу думку, неможливість забезпечити самоокупну діяльність фонду є надзвичайно великою проблемою і поряд із доволі великими внесками потрібно змінювати сам принцип організації діяльності ПФУ у напрямі скорочення витрат фонду та вирівнювання пенсійних виплат для різних верств населення.

Дослідники пенсійної системи С. Лондар та В. Башко звертають увагу на іншу проблему, а саме: “Одним із істотних факторів, що впливають на незбалансованість солідарного рівня державного пенсійного забезпечення, є неадекватно встановлений вік виходу на пенсію” [13, с. 46]. Цей фактор повинен встановлюватися для кожної країни окремо і враховувати демографічну ситуацію, відсоток осіб, які доживають до пенсійного віку, та вік пільгових категорій тощо.

На проблеми систем методів і моделей аналізу пенсійного забезпечення вказує О.Ю. Приходченко і зазначає, що “актуальним питанням є можливість адекватно проаналізувати сучасний стан пенсійної системи й спрогнозувати її параметри в майбутньому. Особливо гостро

ця проблема постає, коли існуючі системи пенсійного забезпечення не справляються зі своїми функціями в повній мірі та потребують реформування. Отже, для прийняття управлінських рішень щодо пенсійних систем важливо мати економіко-математичний апарат, що дозволяє оцінювати сучасні параметри й прогнозувати, які результати виникнуть при їх зміні” [15, с. 170]. На нашу думку, якби в Україні функціонувала така система, то реформування пенсійної системи відбулося б з меншими протиріччями.

До проблем становлення недержавного пенсійного забезпечення звертаються М. Шаварина та Н. Шаманська і зазначають, що “потребують подальшого вивчення теоретичні засади розвитку фінансових відносин у даній сфері, джерела первинного накопичення коштів у недержавних пенсійних фондах, державне регулювання діяльності професійних і корпоративних пенсійних фондів” [10]. Так, А. Камінський і Я. Ломовацька зазначають, що основною проблемою недержавних пенсійних фондів є забезпечення їх прозорості. “Порівняно невеликий обсяг активів українських НПФ пояснюється багатьма факторами. Основними з них, на наш погляд, є недовіра людей до НПФ, необізнаність більшої частини населення щодо умов функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, високі ризики довгострокових накопичень пенсійного типу в умовах політичної й економічної нестабільності у країні, досить короткий час існування системи недержавного пенсійного забезпечення” [8, с. 89].

Отже, на нашу думку, на початковому етапі недержавним пенсійним фондам потрібно передбачити витрати на рекламу та інформування клієнтів про весь перелік послуг.

На проблеми, які виникають на початку впровадження загальнообов’язкової накопичувальної системи, вказує О.П. Коваль: “На початковому запровадженні системи другого рівня постануть щонайменше чотири проблеми, які потребують практичного розв’язання:

1. Проблема конкурсного відбору компаній з управління активами (КУА) для надання послуг з управління активами Накопичувальному фонду.

2. Організаційно-правові засади допуску недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) до другого рівня пенсійної системи.

3. Добровільність конкуренції між НПФ-СДР.

4. Свідомий вибір НПФ-СДР застрахованою особою” [9, с. 74].

Висновки. Зважаючи на проведене дослідження, зазначимо, що у системі становлення й розвитку пенсійного забезпечення і страхування в Україні є безліч проблем, які потребують якомога швидшого вирішення. До основних проблем, які потребують вирішення на шляху впровадження багаторівневої пенсійної системи та вдосконалення існуючого пенсійного забезпечення, належать:

1. Потребує подальшого дослідження теоретичний аспект сутності пенсійних внесків, видів пенсій, їх економічний та соціальний зміст.

2. Рівень пенсійного забезпечення має дискусійний характер, оскільки для кожної соціальної групи він встановлюється різний, хоча фізіологічні потреби в людей однакові.

3. Потребує наукового обґрунтування й державного затвердження правова сторона впровадження багаторівневої пенсійної системи.

4. Запровадження різних внесків державної політики у систему належного забезпечення дасть змогу пом’якшувати негативні наслідки формування інституту соціального захисту населення.

5. Потребують дослідження інші, внутрішні проблеми Пенсійного фонду, а саме вік виходу на пенсію, система прогнозування роботи на майбутнє, забезпечення прозорості фондів та мінімізація ризиків довгострокових накопичень тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Коваль О. П. Економічна природа пенсійних внесків [Електронний ресурс] / Коваль О. П. // Проблеми системного підходу в економіці : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_2/.
2. Зайчук Б. О. Організаційно-економічний механізм побудови в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук [Електронний ресурс] / Б. О. Зайчук. – К., 2002. – 17 с.
3. Панієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / М. М. Панієв. – К., 2004. – 22 с.
4. Мельніков С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / С. А. Мельніков. – К., 2009. – 16 с.
5. Гнибіденко І. В. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. В. Гнибіденко // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 4-11.
6. Педь І. Податкова система. Економіко-правова характеристика податків / І. Педь ; під ред. Ю. М. Лисенкова. – К. : Знання, 2007. – 191 с.
7. Бідак В. Я. Ризики формування інституту соціального захисту населення України (на прикладі Львівської області) / В. Я. Бідак, М. М. Гладченко // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 163-171.
8. Камінський А. Б. Дослідження інформативної прозорості недержавних пенсійних фондів України / А. Б. Камінський, Я. В. Ломовацька // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 88-97.
9. Коваль О. П. Особливості початкового етапу запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи / О. П. Коваль // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 73-84.
10. Шаварина М. П. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні в умовах становлення ринкової економіки [Електронний ресурс] / М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська // Збірник наукових праць КНТУ : економічні науки. – 2011. – Вип. 19. – Режим доступу : www.kntu.kr.ua.
11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.
12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1058-15>.
13. Лондар С. Л. Вплив фактора вікової структури населення на збалансованість пенсійної системи у довгостроковому періоді / С. Л. Лондар, В. Й. Башко // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С. 44-59.
14. Полозенко Д. В. Розвиток пенсійної системи України / Д. В. Полозенко // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 18-26.
15. Приходченко О. Ю. Система методів та моделей аналізу пенсійного забезпечення / О. Ю. Приходченко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 6 (120). – С. 170-175.

